

ПОСТАВА П'ЄСИ «ТАРАС ШЕВЧЕНКО» ЮРІЯ КОСТЮКА У РЕЖИСУРІ ВОЛОДИМИРА СКЛЯРЕНКА НА СЦЕНІ ЛЬВІВСЬКОГО ТЕАТРУ ЮНОГО ГЛЯДАЧА ІМ. М. ГОРЬКОГО 1945 р.

У статті розглянуто постановку п'єси «Тарас Шевченко» Ю. Костюка на сцені Львівського театру юного глядача ім. М. Горького в 1945 році.

Ключові слова: В. Скляренко, Ю. Костюк, О. Янчуков, режисура, актори, рецензії.

В статье рассматривается постановка пьесы «Тарас Шевченко» Ю. Костюка, на сцене Львовского театра юного зрителя им. М. Горького в 1945 году.

Ключевые слова: В. Скляренко, Ю. Костюк, А. Янчуков, режиссура, актеры, рецензии.

The article discusses the play «Taras Shevchenko» Yu. Kostiuk in the Lviv Youth M. Gorkyi Theatre in 1945.

Key words: V. Sklyarenko, Yu. Kostiuk, A. Yanchukov, producer, actors, reviews.

Творчий шлях Львівського театру юного глядача ім. М. Горького (тепер Перший академічний український театр для дітей та юнацтва), на виставах якого виховалося не одне покоління львів'ян, розпочався у Харкові. У березні 1921 р. Головне управління політичної освіти НКО України прийняло рішення сформувати із слухачів Вищої театральної школи російськомовний Харківський театр для дітей «Казка»¹.

Після квітневого 1923 р. пленуму ЦК ВКП(б) України, де було проголошено курс на так звану українізацію до репертуару театру вводяться п'єси українською мовою. У листопаді того ж року театр «Казка» перейменований у Перший державний театр для дітей².

Однак уже в 1933 р., коли почалися репресії та судові процеси над українською інтелігенцією, Перший державний театр для дітей рішенням Наркомосу УРСР перейменовують на Харківський театр юного глядача (ТЮГ) імені Максима Горького. Головним режисером театру призначено учня Леся Курбаса – випускника режисерської лабораторії театру «Березіль», Володимира Скляренка. Він, як справжній експериментатор, вихований на методі театру «Березіль», прагнув створити театр синтетичний. Поруч з дитячою казкою «Івасик Телесик» О. Шияна ставить світову класику – «Скупий» Ж. Б. Мольєра, а також

музичну виставу з яскраво єврейсько-польським колоритом «Пан Берчик» Б. Рискінда.

Під час Великої Вітчизняної війни театр евакуйовано, і він упродовж 1941–1944 рр. працював на теренах Казахстану, в Новосибірській області та Кузбасі (Росія).

У грудні 1944 р. Харківський ТЮГ імені Максима Горького згідно з постановою Уряду УРСР було переведено на постійну роботу до Львова, де вже у листопаді 1944 р. розпочав свою роботу театр імені Марії Заньковецької. Цікаво, що коли в 1944 р. Харківський ТЮГ імені М. Горького перевели у м. Сталінськ (тепер Новокузнецьк), то там, на великій сцені місцевого Палацу культури, вже працював Запорізький театр ім. М. Заньковецької, який нещодавно переїхав із Тобольська. Видатний український театральний художник Федір Нірод, який на той час був головним художником у заньківчан, згадує про зустріч з головним режисером театру В. Скляренком і свої враження від вистав: «З'явився поряд цікавий театр – Харківський ТЮГ, з явно більш прогресивною режисурою, та і в цілому більш культурний. Відчувалась школа Курбаса нехай не у всьому, та все ж <...>. Порівняно невеликий акторський колектив ТЮГу плюс хороший цікавий керівник (головреж), що володіє почуттям гумору, талантом і авторитетом, створили єдиний творчий

механізм, простуючий в одному напрямку, працюючий з мінімальними перебоями, що давало свої плоди»³. Доля знову звела два колективи у творчому змаганні, але цього раз у Львові.

Початок «львівського періоду» театру супроводжувався певними труднощами – відсутністю постійного приміщення, що не давало театрові можливості на повну силу розкрити свій творчий потенціал і одразу «вписатися» у театральні традиції, притаманні урбаністичній культурі Львова. В. Склярєнка як мистецький керівник театру приймає єдино правильне рішення – розпочати творчу діяльність колективу театру у Львові шевченківською темою. До постанови він бере п'єсу «Тарас Шевченко» Юрія Костюка, котра охоплює значний період життя великого поета. в історії українського театру в Галичині, це було друге сценічне втілення образу Тараса Шевченка. Режисер В. Блавацький першим на галицькій сцені, в Українському молодому театрі «Заграва», здійснив у 1937 р. постанову вистави про життя і творчість Кобзаря за п'єсою З. Тарнавського «Тарас Шевченко». Образ поета, у виставі втілював актор Леонід Боровик.

Відомості про Юрія Костюка як драматурга, автора п'єси «Тарас Шевченко», театрального критика, рецензента, літературознавця та науковця докладно подав у статті «Юрій Григорович Костюк (до 100-річчя від дня народження)» академік НАМУ, професор Ростислав Пилипчук⁴. «Юрій Костюк був суперечливою людиною, як і багато його сучасників»⁵, – зазначав автор статті, водночас чітко вказуючи на причини такої суперечливості, що були притаманні багатьом митцям української культури: «За дев'ятнадцять років незалежності нашої держави (а слід також брати до уваги кінець 80-х років ХХ ст. – так звану перебудову, коли утвердилася відносна свобода слова і те, що було раніше забороненим і прихованим, ставало видимим) відійшли у повну тінь діячі літератури й мистецтва, літературознавства й мистецтвознавства, які вірнопіддано служили більшовицькому режимові. Серед них були люди з відповідними ідейними переконаннями, але були й вимушені служити ненависній ідеології, бо інакше – або перехід у стан дисидентства з усіма можливими наслідками, або самоприреченість до неприсутності в літературно-мистецькому та науковому процесі узагалі»⁶.

Тож зрозуміло, що автор п'єси «Тарас Шевченко» – Ю. Костюк під жодним оглядом не міг уникнути впливу радянської ідеології, зокрема тези про існування двох культур – пролетарської і буржуазної – у кожній нації. Саме ця теза

лягала в основу конфлікту п'єси. З одного боку, Тарас Шевченко – представник боротьби за волю закріпаченого народу, а з другого – Пантелеймон Куліш, ідеолог так званої національно-буржуазної культури (у п'єсі названий Паньком Кулішем і введений готовим до компромісів, іронічним, поміркованим персонажем).

Про свою роботу над п'єсою, де відображено найбільш зрілий період творчості Т. Шевченка, Ю. Костюк зазначав: «Драматичний твір “Тарас Шевченко” задуманий мною як історична драма-трилогія з життя геніального народного поета і маляра, видатного революціонера-демократа. Кожна частина трилогії являє собою окрему п'єсу. Протягом 1937–1938 рр. мною було здійснено третину цього широкого драматичного полотна, а саме другу частину трилогії, що охоплює 14 років життя Тараса Григоровича, яку сьогодні (18 травня 1845 р. – О. Б.) показує театр ім. Горького. Вона починається подіями 1845 р., коли великим Тарасом у стародавньому українському місті Переяславі (нині Переяслав-Хмельницький) було написано славнозвісний “Заповіт”. Отож через ціле століття бойовим закликком звучать сьогодні слова “Заповіту” Шевченка: *і вражою злою кров'ю волю окропите... <...>* Одне скажу: я щиро прагнув, щоб у читачів драматичного твору “Тарас Шевченко”, в глядачів, що побачать його на сцені, перед очима виник образ великого митця і кристально чистої людини, мужнього і благородного поборника волі»⁷.

Відкривши біографічний довідник «Мистецтво України» (за редакцією А. В. Кудрицького, К.: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1997) на с. 325 довідуємось, що Ю. Костюк таки написав ще дві п'єси («Слово правди» (1951) і «Літа мої молодії»), створивши свою омріяну шевченківську трилогію. Треба, мабуть, зазначити, що інше джерело – «Енциклопедія Українознавства», т. 3 (перевидання в Україні. Наукове товариство імені Шевченка у Львові, 1994. – С. 1150), подає відомості про шевченківську тетралогію Ю. Костюка, хоча вказує назви лише двох п'єс: «Тарас Шевченко» (1939) і «Слово правди», яке датує 1955 роком.

У надрукованій передмові «Від автора», написаній у 1964 р., драматург повідомляє, що перша частина, у якій змальовано юність поета і художника, має назву «Літа мої, молодії», друга частина – про перебування у Петербурзі до виходу в світ «Кобзаря» (1840 р.) під назвою «Воля», третя – охоплює три роки життя Шевченка (1845–1847) під назвою «Слово», четверта – про роки

заслання (1847–1857) під назвою «Кара», і п'ята частина присвячена останнім рокам життя і творчості Шевченка – під назвою «Слава».

Далі автор повідомляє, що третя частина драми-пентології (під різними варіантами назв – «Слово», «Слово правди», «Тарас Шевченко», «Думи мої...») була упродовж 50–60-х років показана на сцені театрів ряду міст України: Київ, Львів, Житомир, Тернопіль, Луганськ, Дніпропетровськ, Запоріжжя та ін.; текст частини третьої «Слово» опублікований окремими виданнями (видавництво «Мистецтво», 1955 і 1962 рр., а також у збірниках: «5 п'ес» (К., 1999), «І мене в сім'ї великій» (К., 1961). Інші частини – «Воля», «Кара» і «Слава», а також варіант п'єси «Слово» російською мовою – зберігаються в архіві автора, переданому посмертно до Державного архіву-музею літератури і мистецтва України (Київ).

Є у цій передмові й таке свідчення автора, важливе для нашої теми, про п'єсу «Тарас Шевченко», написану у 1938 р. і виставлену в 1939-му: «Перше сценічне втілення початкового варіанта драми під назвою “Тарас Шевченко” (з хронологічною послідовністю важливіших епізодів життя, революційної діяльності великого поета і митця, а саме: зустріч нового 1846 року в Переяславі й написання “Заповіту”; перебування на весіллі в П. Куліша й суперечки про напрям діяльності Кирило-Мефодіївського братства; зустріч у корчмі з кріпаками і розмова про повалення царського ладу; арешт у Києві на переправі через Дніпро; допит у Петербурзі в “ІІІ відділі” таємної імператорської канцелярії; поневіряння в солдатах і повернення 1857 року після десятилітнього заслання пароплавом вгору по Волзі) відбулося п'ятдесят років тому – під час святкування 125-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка (1814–1939). Твір здійснено на кону Чернігівського державного українського музично-драматичного театру імені Т. Г. Шевченка (режисер-постановник Г. В. Воловик, художник А. Ю. Кордиш, композитор П. О. Козицький, в образі Тараса артист В. Г. Волгрик)».

Тоді ж у періодичній пресі було двічі опубліковано уривок з першого акту п'єси «Тарас Шевченко»: у чернігівській газеті «Більшовик» (24 листопада 1838 р.) та київській газеті «Вісті» (29 грудня 1838 р.). Повний текст п'єси, мабуть, зберігається в архіві драматурга.

Отже саме цей початковий варіант драми – «Тарас Шевченко», написаний у 1938 р., був узятий до постановки В. Скляренком у Львівському театрі юного глядача у 1945 р.

Приступивши до роботи над постановою п'єси «Тарас Шевченко», режисер В. Скляренко так окреслював для себе і колективу творчі завдання: «Режисерська робота над постановкою п'єси Ю. Костюка “Тарас Шевченко” була спрямована насамперед на те, щоб донести до глядача авторів задум, щоб, всіляко уникаючи побутовщини, створити монументальний сценічний образ геніального Тараса – живої людини великої пристрасті, полум'яного борця за народ. Ми одностайно з автором проти трактування образу Шевченка як “дядька в кожусі”, як якоїсь олеографічної ікони. Ми сприймаємо образ Шевченка і прагнемо відтворити його на сцені як європейськи освіченого поета і художника, мислителя, революціонера-демократа, одного з найпередовіших людей тодішньої Росії»⁸. Подиву гідний на той час задум образу великого Кобзаря. У цьому задумі відчуваємо школу Леся Курбаса, яку пройшов В. Скляренко. «Домагаючись правдивості зображення політичного тла, духу епохи в якій жив і творив, боровся за краще майбутнє Тарас Григорович, ми максимально прагнули підкорити тому завданню і такі важливі компоненти вистави, як художнє оформлення і музика»⁹. Сценографом вистави виступив запрошений із театру ім. М. Заньковецької художник Юрій Стефанчук. «Нам хотілося створити виставу емоційно напружену, героїко-романтичного звучання. Хотілося добитися, щоб кожна картина вистави (хоч вона й є частиною цілого сценічного твору) була б закінченою, чіткою в драматичних колізіях, грі виконавців ролей, в донесенні ідеї, виявленні певної сторони життя, діяльності Шевченка. Перед складом виконавців у виставі “Тарас Шевченко” стоять дуже складні творчі завдання. На сцені перед глядачем треба правдиво, художньо-переконливо показати цілу галерею персонажів різних шарів тогочасного суспільства: селян-кріпаків, поміщицтва, інтелігенції, представників царської влади. І найголовніше – в природному оточенні цих персонажів показати на весь зріст велетенську постать безсмертного Шевченка»^{8а}.

Одинокий ескіз декорації до вистави «Тарас Шевченко» Ю. Костюка опублікований у журналі «Просценіум» за 2008 р. № 1–2, с. 33, засвідчує блискуче сценічне розв'язання простору, відтворює історичність інтер'єру і створює багаті можливості для мізансценування режисером. Однак через відсутність у перший рік сталого приміщення, театр змушений був показати спектакль, як зазначив театральний критик В. Конвісар у своїй рецензії, на прем'єрну виставу п'єси

«Тарас Шевченко» Ю. Костюка, «на сцені, що аж ніяк не відповідала серйозним вимогам. І ми певні, що глядач просто не побачив усієї краси фарб майстерного художнього оформлення. Сцени на чудовому березі Дніпра в Києві, весілля Куліша, на березі Каспійського моря були б значно виразніші, коли б на сцені був більший простір. Але в цьому художник не винен»⁹. Інший рецензент, О. Перегуда у газеті «Радянське мистецтво» був більш оптимістичним: «Значним досягненням вистави є декораційне розв'язання вистави художником Ю. Стефанчуком, що особливо варто підкреслити в умовах невеличкої сценічної площадки»¹⁰.

Та, здається, ці та інші тимчасові незручності лише заохочували творців вистави «Тарас Шевченко» до наполегливої праці, і ніщо не могло спинити їх у прагненні довести свою мистецьку спроможність і завоювати серця нової для них львівської публіки. Треба зазначити, що в трупу театру влилися декілька акторів, які працювали до війни в галицьких театрах. Серед них була талановиті актори Ярослав Геляс і Стефа Стадниківна, яка дещо патетично (а чи могла інакше?) висловить свою думку про виставу: «Великою радістю для львів'ян є і те, що вони мають можливість почути живе слово великого Кобзаря і пророка зі сцени Львівського українського театру. Я певна, що глядач західних областей України тепло вітатиме автора п'єси Ю. Костюка і дякуватиме акторам театру ім. Горького»¹¹.

Прем'єра вистави «Тарас Шевченко» відбулася 18 травня 1945 р. Головну роль у виставі В. Скляренко довірив молодому акторові Олександру Янчукову, який згодом так згадував про свою роботу над роллю Т. Шевченка: «Я поставив перед собою завдання – відобразити любов Шевченка до народу, до батьківщини, його незламність у боротьбі (“Караюсь, мучусь, але не каюсь!”). Я прагнув створити образ Великого Кобзаря, просякнений Шевченківською лірикою, українським гумором, запалом ненависті до ворогів народу та непохитною вірою в перемогу, яку він висловив у своїх безсмертних поезіях <...>. Отже, коли ця вистава викликатиме у глядача почуття великої пошани до геніального сина українського народу Великого Кобзаря Т. Шевченка та наснажуватиме духом боротьби за щастя нашої великої батьківщини, я буду задоволений з того, що тут є частка і моєї праці»¹².

Над музичним оформленням вистави працював Андрій Штогаренко, вже на той час відомий

український композитор. «Використовуючи багатющу скарбницю народних пісень, пов'язаних з творчістю Шевченка, композитор знайшов для хору і симфонічного оркестру чудові мотиви, які допомагають у розкритті основного образу драми – Тараса Шевченка»¹³.

На той час у Галичині не було сталої традиції виконання ролі Тараса Шевченка, та й у драматургії в такій монументальній широті образ Шевченка з'явився вперше, тому О. Янчукову, на щастя, не довелося прямувати протоптаною стежкою, а творити роль Шевченка, покладаючись на свою молодість і талант режисера В. Скляренка. Саме молодість, органічність, живий темперамент актора відзначала театральна критика у роботі О. Янчукова¹⁴. Через 20 років О. Янчук вдруге у своїй акторській біографії втілює образ Т. Шевченка на сцені рідного театру в п'єсі М. Михася «І на волі в'язень». Набутий досвід роботи з талановитим режисером В. Скляренком і вже багатолітній власний акторський досвід дали йому змогу психологічно правдиво, глибоко і переконливо створити постать Т. Шевченка, який повернувся з заслання.

Не можна не згадати про прекрасний акторський склад вистави «Тарас Шевченко»: А. Андрієнко (Куліш Панько), С. Стельмашук (Козачківський), Л. Герасимова (мати Козачківського), Н. Титаренко (Оксана), Д. Костенко (Андрій), О. Давиденко (Кобзар), С. Стадниківна (Мар'янка), С. Яковлів (Білозер), М. Коган (Дубельт), В. Семеха (кріпак Роман), М. Андреев, О. Щур, Н. Генцлер, Р. Глина (студенти Київського університету), О. Овчаренко (Ганна Барвінок), І. Шморгонер (Попов), Ю. Заховай (Потапов), М. Кіндзерський (Обрядін), В. Томах (Дядько, Жандармський офіцер), П. Шаповалов (Фундуклей), Г. Маркова (Шинкарка), Ф. Стрільцова (Івась, поводитир Кобзаря), Б. Вольф (Дампоміщиця), Ф. Стрільцова, В. Дмитрієва (Дочки), А. Чулочников (Поміщик), І. Мельник, М. Зелінська (Служниці)¹⁵. «Приємно те, що у виставі немає так властивих деяким театрам нерівностей, коли один актор бездоганно виконує свою роль, інший посередньо, третій зовсім фальшивить, – зазначав театральний критик В. Конвісар. – Тут кожен виконавець на своєму місці, відчуваєш прекрасну злагодженість гри, скрізь вона йде на високому художньому рівні»¹⁶. Слова критика підтверджують аксіому, що у виставі талановитого режисера не буває поганих акторів. У мистецьких поставах В. Скляренка кожен актор зберігав свою творчу індивідуаль-

ність, а разом вони творили у виставі чудовий акторський ансамбль.

«Опустилася завіса, скінчився останній акт прем'єри. Але ми ще живемо подіями, що ось тільки-но пережили разом з акторами, глибоко вражені й сердечно схвильовані, – описує враження від вистави В. Конвісар. – Ми чуємо голос Тараса, бачимо його трохи пригорблену постать. Поруч з ним стає трагічний і ніжний образ Оксани. Правдиво, в яскравих художніх образах відтворене далеке, але незабутнє життя, сповнене палкої любові, нелюдських страждань і непримиренної боротьби, сміливих поривань і пристрасного поклику до кращої долі»¹⁷. Тогочасні театральні критики, мистецькі діячі й пересічні львів'яни були однастайні в тому, що Львів одержав «першокласний театр, який відзначається високою культурою гри, своєрідним художнім стилем, стилем, що усталився не тільки на прекрасних традиціях корифеїв українського театру, а й визначенням свого власного художнього обличчя <...>. Сказано перше слово, і сказано воно добре»¹⁸. А республіканська преса підсумовувала: «Постановник вистави заслужений артист УРСР В. М. Скляренко, художній керівник театру, талановито розв'язав складне завдання. Історичний матеріал, подекуди строкакий, під рукою режисера втілювався в монолітний сценічний твір, стрімкий і дійовий, насичений справжнім пафосом і широкими почуттями, побудований на образах, які глибоко западають у душу. Скляренко показує свою зрілість і свою майстерність, знання сцени і вміння широко користуватися її можливостями»¹⁹.

Сьогодні, розглядаючи постановку В. Скляренком п'єси Ю. Костюка «Тарас Шевченко», потрібно відмежувати ідейну заангажованість драматурга, його окремі соціологічні репліки, штучно загострений конфлікт поміж Т. Шевченком та П. Кулішем від естетично-мистецької вартості, що її створила творча група вистави у складі режисера В. Скляренка, художника Ю. Стефанчука, композитора А. Штогаренка та акторів театру на чолі з виконавцем головної ролі О. Янчуковим.

¹ Петренко Н. Історія виникнення і становлення Першого держтеатру для дітей в Україні / Н. В. Петренко // *Культура України : зб. наук. праць / Харківська державна академія культури.* – 2007. – Вип. 18 : *Мистецтвознавство, філософія.* – С. 188.

² Там само. – С. 191.

³ Нірод Ф. Спогади художника, або Записки щасливої людини / Федір Нірод ; упоряд. Н. Михайлової, В. Томазова ; вст. ст. В. Томазова, прим. В. Томазова, Н. Томазової. – К. : Либідь, 2003. – С. 56, 64.

⁴ Пилипчук Р. Юрій Григорович Костюк (до 100-річчя від дня народження) / Р. Пилипчук // *Студії мистецтвознавчі.* – К. : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2010. – № 3(31). – С. 112–116.

⁵ Там само. – С. 116.

⁶ Там само. – С. 112.

⁷ Костюк Ю. Драма–трилогія / Юрій Костюк // *Вільна Україна.* – Львів, 1945. – 18 трав. – № 97 (764). – С. 7.

⁸ Перший на Україні : [машинопис] // *Архів Першого академічного українського театру для дітей та юнацтва.* – 1995. – С. 1.

^{8-a} Там само.

⁹ Конвісар В. Тарас Шевченко / Володимир Конвісар // *Вільна Україна.* – Львів, 1945. – 25 трав. – № 102 (769). – С. 4.

¹⁰ Перегуда О. Значна культурна подія / О. Перегуда // *Радянське мистецтво.* – Київ, 1945. – 16 черв. – № 11. – С. 4.

¹¹ Стадниківна С. Душа радіє / Стефа Стадниківна // *Вільна Україна.* – Львів, 1945. – 18 трав. – № 97 (764). – С. 7.

¹² Янас Л. Незабутні корифеї / Любов Янас // *Театральна бесіда.* – Львів, 2011. – № 1 (27). – С. 52. – Цит. за буклетом «Відкриття 25 ювілейного сезону (1920–1945)».

¹³ Конвісар В. Тарас Шевченко / Володимир Конвісар // *Вільна Україна.* – Львів, 1945. – 25 трав., № 102 (769). – С. 4.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Костюк Ю. Тарас Шевченко / Ю. Костюк // *Репертуар Театру юного глядача ім. М. Горького / Львівська філія Українського Театрального Товариства.* – 1948. – С. 32.

¹⁶ Конвісар В. Тарас Шевченко / Володимир Конвісар // *Вільна Україна.* – Львів, 1945. – 25 трав. – № 102 (769). – С. 4.

¹⁷ Там само. — С. 4.

¹⁸ Там само. — С. 4.

¹⁹ Перегуда О. Значна культурна подія / О. Перегуда // *Радянське мистецтво.* – Київ, 1945. – 16 черв., № 11. – С. 4.